

Pufendorf redivivus: Stat–kyrka-relationen i ett katolskt perspektiv

Stat och kyrka som jämlikar

När röken efter reformationstidens strider skingrats och den medeltida uppfattningen om "kristenhetens" politiska och religiösa enhet rämnat, stod det klart att "stat" respektive "kyrka" var två olika storheter och att förhållandet dem emellan närmare behövde utredas och klargöras. På protestantisk sida utvecklades en lära som fränkände kyrkan en av den statliga makten och den statliga rätten oberoende rättslig gestalt. En förgrundsgestalt i detta avseende blev Samuel von Pufendorf¹ (jag kommer därför att kalla den syn han företrädde den "Pufendorfska tesen"). Han sade att "*Ecclesia inest in civitate civili per modum collegii*" – kyrkan lever inom statsväsendet i form av en förening (Pufendorf 1692; Göbel 1993: 22; Rabe 1958: 45; Puza 1993: 103).² Formuleringen har blivit klassisk. I polemik härmad och i stor utsträckning som en försvarsåtgärd, utvecklade katolsk tradition en skola som ofta betecknas "*Ius Publicum Ecclesiasticum*" ("IPE") (Göbel 1993: 30 och 37; Rweyemamu 1986: 331 ff). IPE-läran recipierades av det katolska läroämbetet (Göbel 1993: 39 ff; Listl 1978: 174 ff).

Denna lära låg till grund för de diskussioner under Första Vatikanconciliet (1869–1870) som i denna fråga inte hann slutföras (Listl 1978: 164 ff); om conciliet inte avbrutits i förtid hade det sannolikt recipierat IPE-läran (Walf 1984: 147). I sin encyklika *Immortale Dei* 1885 sade påven Leo XIII³ att kyrkan, också om hon består av samma människor som det civila samhället, "på grund av sitt mål och de medel hon använder för att nå dessa mål, är övernaturlig och andlig; och därför är hon distinkt och skiljer hon sig från det civila samfundet: och – vilket är av högsta vikt – hon är ett fulländat samfund [*societas perfecta*] med hänsyn till sin natur och rättsordning, eftersom hon i och genom sig själv genom sin Grundares vilja och ynnest besitter alla nödvän-

diga medel som krävs för hennes existens och verksamhet". På liknande sätt uttalade sig påven Benedictus XV i *Providentissima Mater Ecclesia* (1917) och påven Pius XII i *Mystici Corporis* (1943). Motsatt ståndpunkt har uttryckligen förkastats.⁴ Den helige Pius IX brännmärkte t.o.m. den förkastade ståndpunkten som kättersk (*Quanta cura* (D 2895f)). IPE-lärans företrädare, liksom Leo XIII (Listl 1978: 189), var medvetna om att den inom IPE utarbetade läran var ensidig och begränsad i det att den så starkt fokuserade sina argument på kyrkans synliga och institutionella sida (Göbel 1993: 37f). Andra Vatikanconciliet (1962–1965) fördjupade synen på kyrkans natur genom det nyfunna intresset för den *communio*-tradition som fört en tynande tillvaro inom Katolska kyrkan men som bevarats med större vigör inom de ortodoxa kyrkorna, utan att ta avstånd från IPE-lärens kärna.⁵ Läran om kyrkan som ett *societas perfecta* bekräftades av påven Paulus VI i *Sollicitudo omnium Ecclesiarum* (1969, alltså efter det att Andra Vatikanconciliet avslutats): "Det kan inte bestridas att kyrkans och statens uppgifter tillhör olika ordningar. Kyrka och stat är inom sina respektive områden fulländade samfund [*societates perfectæ*]. Det betyder att de förfogar över sina egna rättsordningar och över samliga medel som därmed erfordras. De är också, inom ramen för sina respektive ansvarsområden, berättigade att använda sina lagar. Å andra sidan kan man inte bortse ifrån att de båda strävar efter att tjäna samma människors väl, nämligen de människor som av Gud kallats till den eviga frälsningen."⁶

Från katolskt håll hävdas att staten inte bara har en skyldighet att inte förhindra, utan även att möjliggöra, ett religiöst liv (*Katolska kyrkans katekes* 2000: 2104–2108 och 2137; Aymans – Mörsdorf 1991: 85). Regeringen var även av åsikten att det från statens utgångspunkt alltjämt finns "skäl att vara positiv till den kyrkliga verksamheten med hänsyn till den betydelsefulla funktion den har i samhället och för många människor" (prop. 1995/96:80: 8; jfr. prop. 1998/99: 124: 60; SOU 1997:45, kap. 6). Enligt regeringen måste det "anses utgöra ett viktigt samhällsintresse att Svenska kyrkan och andra trossamfund ges goda förutsättningar att bedriva sin verksamhet i Sverige. Den betydelse som tros-

samfunden och deras förhållanden har ur det allmännas synvinkel kommer till uttryck bl.a. genom att trossamfunden enligt regeringens förslag skall ha ett särskilt konstitutionellt skydd [...]” (prop. 1997/98:49: 17).

Komparativt och historiskt

Katolska kyrkan har under sin långa historia haft att verka i kontakt (men också i konflikt och samarbete) med olika civila makthavare. Förhållandet dem emellan har utformats på olika sätt vid olika tider och på olika platser. Jag kommer här att kort beskriva tre olika europeiska lösningar—den tyska, den (de) schweiziska och den franska— för att sedan säga något om hur förhållandet mellan den svenska staten och trossamfunden har gestaltat sig under perioden närmast före det nuvarande systemet. Tidigare har svensk rätt känt flera modeller för regleringen av den religiösa verksamheten. *Svenska kyrkan*, de *judiska församlingarna* och övriga ”*främmande trossamfund*” har varit underkastade olika regleringar.

Den *tyska* regleringen är i hög grad särpräglad och har vuxit fram under speciella historiska förhållanden. Art. 140 Grundgesetz 1949 tillerkänner bl.a. den Katolska kyrkan och de protestantiska *Landeskirchen* ställning som *Körperschaften des öffentlichen Rechts*, vilket bl.a. innebär att de enligt tysk rätt besitter full rättsmyndighetsförmåga som juridiska personer utan att behöva organisera sin verksamhet i form av privaträttsliga associationer (Listl & al. 1983: 1059).

Terminologin har kritiserats för att vara oprecis och för att snarast fördunkla reglernas innehåll (von Campenhausen 1983: 95f). Den gängse tyska definitionen av ett *Körperschaft des öffentlichen Rechts*— en persongemenskap med rättspersonlighet som under statlig tillsyn utför vissa statliga uppgifter—anses *inte* beskriva kyrkornas ställning. Klassificeringen får istället ses som något av en nödlösning för att inom tysk rätt lämna kyrkornas tidigare på olika sätt förvärvade särställning oberörd (von Campenhausen 1983: 96). Kyrkorna har t.ex. inte rätt till myndighetsutövning, med eller utan stöd av våldsmakten (von Campenhausen 1983: 98). I den mån de utövar offentlig makt gör de det efter

särskild delegering (von Campenhausen 1983: 204). Full jämlikhet mellan de gamla, etablerade kyrkorna och nyttillkomna trosriktningar anses det tyska systemet inte innebära, även om nyttillkomna samfund kan få tillgång till *Körperschaften des öffentlichen Rechts* (von Campenhausen 1983: 103; NJW 2001, 429). Reglerna innebär *inte* att t.ex. kanoniskrättsliga juridiska personer *ipso facto* blir *Körperschaften des öffentlichen Rechts*: i varje enskilt fall krävs statligt godkännande (von Campenhausen 1983: 104). Kyrkornas egen organisation ges inte direkt effekt i den civila tyska rätten; de förfogar blott över ett visst antal *Körperschaften des öffentlichen Rechts* (och eventuellt tillkommande andra, civilrättsliga juridiska personer) (von Campenhausen 1983: 136 och rättsfallet NJW 2001:429). Den tyska rätten erkänner alltså en ”skuggorganisation” som är delvis kalkerad på t.ex. den kanoniska rättens regler vad gäller den Katolska kyrkan, med de förbehåll som kan följa av tysk rätt. De trossamfund som förfogar över *Körperschaften des öffentlichen Rechts* är för dessa korporationer inte undantagna från allmänt gällande rättsregler och -principer; så långt sträcker sig inte deras rätt till självbestämmande (von Campenhausen 1983: 85).

Den *schweiziska* regleringen av stat—kyrka-förhållandet återspeglar den schweiziska rättens federala struktur. Jag skall därför inskränka mig till att kort beskriva vad som gäller på den federala nivån och enligt den kantonala rättsordningen i Zürich. I den *federala* schweiziska rätten finns endast föreningsrättsliga lösningar för religiös verksamhet. Denna rättsordning erbjuder inga *Körperschaften des öffentlichen Rechts* (Kraus 1993: 130ff). De kantonala rättsordningarna—möjligen som en återspeglning av den konfessionella splittringen i Schweiz— innehåller däremot som regel bestämmelser om just sådana *Körperschaften* (Kraus 1993: 153) eller annars om specialkommuner (Kraus 1993: 371). Regleringen i Zürich innebär inte att den Katolska kyrkan som sådan skulle ges offentligrättsligt erkännande. Erkännandet omfattar istället just den offentligrättsliga korporationen (Kraus 1993: 163). Kännetecknande för denna rättsordning är den *dualism* som reglerar förhållandet mellan de kanoniska och kantonala verksam-

hetsformerna: de kantonala formerna fränkänns kyrkonatur och förhållandet mellan organisationsformerna kan vara både kooperativt och antagonistiskt men är alltid parallellt (Kraus 1993: 165f, 183 och 390ff; Grichting 2000; jfr. Murphy 1995: 166ff för motsvarande förhållanden i Canada). Den organisatoriska dualismen kommer särskilt tydligt till uttryck – och ger upphov till en del konflikter – därigenom att biskopen kontrollerar varken hur kyrkoskatten används eller hur korporationerna styrs (Kraus 1993: 166 och 392).

I Frankrike existerar två system för förhållandet mellan den franska staten och trossamfundet. Med undantag för de östligaste departementen (Bas-Rhin, Haut-Rhin och Moselle), där ett äldre system baserat på tidigare napoleonska konkordat fortfarande gäller, råder sedan 1905 (då de östligaste departementen löd under Tyskland och därmed har kunnat bevara den äldre regleringen (Gaudemet 1998: 207)) ett system enligt vilket trossamfundet är hänvisade till olika slags *privata* organisationer för den civila verksamheten i form av *associations culturelles* och, för den Katolska kyrkan, *associations diocésaines*⁷ (som ses som en undergrupp av *associations culturelles* (Valdrini & al. 1999: 835)).

Det franska systemet infördes som en skarpt "laicistisk", närmast antireligiös, åtgärd med en tydlig udd riktad mot den Katolska kyrkan. Det napoleonska konkordatet sades ensidigt upp av den franska republiken. Den nya lagstiftningen föreskrev t.ex. att de unga föreningarna skulle vara demokratiska. Inledningsvis gjordes inom det franska episkopatet ansträngningar för att anpassa kyrkans civila organisation till det nya systemet. Biskop Lacroix av Tarantise, t.ex., lät bilda en *association culturelles* med tjugofem klerker och fem lekmän; stadgarna gav biskopen kontroll över föreningen. Påven reagerade dock starkt (bl.a. p.g.a. att de franska reglerna uppfattades som "kränkande") och förhindrade fortsatt föreningsbildande; de existerande föreningarna upplöstes. Den franska republiken svarade på påvens prestigefyllda reaktion och situationen förvärrades. Så småningom nåddes ett *modus vivendi* på i princip republikens villkor: modifierade *associations culturelles* (de s.k. *associations diocésaines*) tilläts och den mest antireligiösa

lagstiftningen drogs tillbaka.⁸ Den laicistiska grundinställningen är, har det sedermera slagits fast, fullt förenlig med katolsk tro (enligt den franska biskopskonferensens deklaration den 13 november 1945; von Campenhausen 1961: 159).

Tidigare utgjorde församlingarna (4:3 kyrkolagen (1992:300)) liksom de kyrkliga-samfälligheterna (4:9 kyrkolagen) inom Svenska kyrkan kyrkliga kommuner. För dessa kommuner gällde, liksom för övriga kommuner, att grunden för medlemskapet fastställdes i lag och att den enskilde medlemmen inte själv kunde välja att utträda ur gemenskapen (med mindre denne lämnade Svenska kyrkan) så länge de rättsliga förutsättningarna för medlemskapet fortfarande förelåg: kyrkliga kommuner var i denna mening tvångssammanslutningar vars omfattning bestämdes i enlighet med lag och offentligt rättsliga beslut (jfr. Marcusson 1992: 15f). Församlingarna var också berättigade att uppbära skatt från församlingsmedlemmarna⁹ och vissa andra personer (1 § lagen (1951:691) om viss lindring i skattskyldigheten för den som inte tillhör svenska kyrkan).

Frågan om Svenska kyrkans eventuella offentligt rättsliga natur var länge omdiskuterad. Det har sagts att Svenska kyrkan genom Västerås recess och ordinantia 1527, från att ha varit en "stat i staten", nu blev "inordnad såsom ett led i det nationella kungadömet förvaltning" (Hafström 1976: 78). Konstitutionsutskottets majoritet uttalade 1920 (1920: KU49: 14; jfr. 1894: KU9) att Svenska kyrkan vore "staten organiserad för dess religiösa verksamhet", en uppfattning som under arbetet med 1951 års religionsfrihetslag företrädades även av Kammarkollegiet (prop. 1951:100: 49). I äldre doktrin hävdades att Svenska kyrkan vore en del av statsförvaltningen (Herlitz 1958: 637); att hon vore ett "rättsligt sett" i "statens organisation inordnat" samfund;¹⁰ och att hon vore en "offentligt rättslig korporation" (Falk 1908: 13).

I prop. 1951:100: 49f sade departementschefen att "[v]ärdet av sådana försök att beskriva kyrkans rättsliga natur bör icke överskattas. Dylika uttryck äro endast allmänna talesätt, som ungefärligt och ofullständigt återgiva vissa bakomliggande faktiska förhållanden; dessa äro

nämigen så invecklade och mångtydiga att de icke kunna åskådliggöras genom sådana definitioner utan en stark förenkling. Huruvida en dylik karakteristik är riktig, beror alltså på vad som inlägges i uttrycket. Detta måste också ses i belysning av den rättsfilosofiska åskådning, till vilken det anknyter. Vill man med beteckningen statsinstitution säga t. ex. att kyrkans verksamhet regleras genom lagstiftning, utövad av Kungl. Maj:t och riksdagen i bestämda former och i vissa fall med kyrkomötets medverkan, att vissa administrativa kyrkliga ärenden avgöras av Kungl. Maj:t eller att den kyrkliga ekonomin till väsentlig del vilar på beskattning, torde icke något vara att invända mot uttryckssättet. Det måste dock samtidigt beaktas att kyrkan icke är en statsinstitution *i samma mening som andra sådana, den har en annan uppgift och en annan karaktär än statsinstitutioner i allmänhet.*"

Delar av detta uttalande har i litteraturen uppfattats som att Svenska kyrkan inte skulle ha varit en del av statens verksamhet.¹¹ Man har dock måst tillstå att de "inomkyrkliga bestämmelserna blir en del av den statliga normgivningen. Och när kyrkliga myndigheter beslutar i förvaltningsärenden, sker detta med stöd av lag eller annan författning eller på delegation från regeringen eller någon statlig myndighet" (Göransson 1993: 64). Departementschefen begränsade den principiella betydelsen av sitt uttalande (vad den än kan vara) genom att säga att det "synes emellertid icke vara erforderligt att taga någon bestämd ståndpunkt till detta principspörsmål" (diskussionen handlade i första hand om medlemskap i Svenska kyrkan) (prop. 1951:100: 50f). Av det citerade uttalandet (särskilt det kursiverade partiet) framgår även att departementschefen tänkte sig Svenska kyrkan *som en statsinstitution av särskild sort*, men alltså alltjämt som en statsinstitution. I ett par utredningar som behandlat frågan om en reform av förhållandet mellan staten och Svenska kyrkan beskrivs Kungl. Maj:t som kyrkans högsta organ (SOU 1963: 39: 89; SOU 1967:45: 98) och i en utredning sägs att "[h]elt allmänt kan sägas, att Kungl. Maj:t i fråga om den 'yttre kyrkostyrelsen' i mycket intar samma ställning till kyrkan som till statsförvaltningen i övrigt" (SOU 1967:45: 99).

I modern litteratur har på annat håll Svenska kyrkan uppfattats som en del av den statliga organisationen.¹² Det är också detta synsätt som legat till grund för den nya reformen.¹³ Staten har varit formell ägare av stora delar av den egendom som använts för kyrkliga ändamål (SOU 1997:47: 159; Göransson 1989).

Av de "främmande trossamfundet" utanför Svenska kyrkan stod de *judiska* (mosaiska) församlingarna länge i en särställning. Det särskilda judereglementet från 1782 upphörde 1838 för att ersättas av en särskild förordning (med ställning av lag) (förordning av den 30 juni 1838 (1838:28: 1) angående mosaiske trosbekännares skyldigheter och rättigheter här i riket). Förordningen innebar att svenska judar i princip (men fortfarande med vissa begränsningar) skulle åtnjuta samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. Det är belysande för tidens inställning att judarna själva skulle underhålla sina fattiga men utan att därför få någon lindring i fråga om bidrag till kommunens allmänna fattigvård. Förordningen ansågs på sina håll för liberal och inskränktes samma år genom en kungörelse angående förordningens tillämpning; bl.a. återtogs rätten till fri bosättning. Förordningen föreskrev att svenska judar – i likhet med vad som gällde t.ex. för tyska judar i det vilhemiska Tyskland (Vital 1999: 332) – var *skyldiga* att tillhöra en judisk församling och att församlingarna skulle ha beskattningsrätt i förhållande till medlemmarna i enlighet med de närmare bestämmelserna i de av Kungl. Maj:t fastställda församlingsordningarna. Vissa församlingar hade dessutom rätt att uppbära skatt av judar som inte var medlemmar. En medlem kunde, enligt rättspraxis, endast utträda ur församlingen genom att låta sig döpas i ett kristet samfund (NJA 1937: 247 och tolkningen härav i prop. 1951:100: 120). Skatten kunde drivas in exekutivt. Vissa beslut fattade av församlingsorganen kunde klandras hos länsstyrelsen i enlighet med vad som tidigare gällde för kommunala beslut. Församlingarna ansågs utgöra ett slags "specialkommuner". Förordningen upphävdes i samband med att 1951 års religionsfrihetslag trädde i kraft, då de judiska församlingarna istället kom att omfattas av samma reglering som övriga trossamfund utanför Svenska kyrkan.

Vad gäller *övriga trossamfund* var situationen länge besvärlig. Den första svenska kyrkolagen 1686 föreskrev (2 §) att avfall från den lutherska läran kunde bestraffas med landsförvisning och förlust av arvsrätten. Samma syn bevarades i 1734 års lag enligt vilken gällde att "[f]aller någor af ifrån vår rätta evangeliska läro, och träder til en vilfarande, och låter han sig icke rätta; så skal han förvisas Riket" (Missgärningsbalken 1:3) och att "[v]arder någor, för affall ifrån vår rätta evangeliska tro och läro, förvist Riket; eller träder svensk man utrikes till vilfarande läro; then må ej sedan arf i Sverige taga".¹⁴ Örebro stadga (1617) förbjöd svenskar att vid stränga straff studera vid katolska högskolor (säkert en kännbar begränsning givet den högre utbildningens tillstånd i Nord-Europa vid denna tidpunkt) och katoliker riskerade dödsstraff om de vistades för länge i riket (SOU 1997:41: 61). Längre innebar det helt enkelt fysisk livsfara för katoliker att komma till Sverige och även diplomater från katolska länder skall ha upplevt den lutherska ortodoxin som påträngande (Ericson 2001: 316). Det notoriska konventikelplakatet (1726) förbjöd vid hot av böter, fängelse eller landsförvisning privata religiösa sammankomster: de privata sammankomsterna ansågs varken för nyttiga eller "oundgängliga", utan som en skadlig nyhet som skulle kunna leda till "självsvåld, missbruk och många farlige oredor" och att irläror som stod i strid med "den rena evangeliska läran" skulle kunna spridas (SOU 1997: 41: 61; Broberg 1991: 257). Bestämmelserna kom att mildras: invandrade reformerta hantverkare tillerkändes viss begränsad religionsfrihet 1724; sedan konventikelplakatet införts fick alla invandrade reformerta och anglikaner religionsfrihet enligt en förordning 1741; och genom 1781 års toleransedikt tillerkändes alla invandrade utlänningar (men inte svenskar) med annan kristen tro rätt att bilda församlingar med egna kyrkor och präster (SOU 1997:41: 61f). Konventikelplakatet upphävdes 1858, och 1860 upphävdes bestämmelserna om landsförvisning och förlust av arvsrätt för avfallingar (förordningen (1860:45: 1) angående ändring i gällande bestämmelser om ansvar för den, som träder till eller utsprider-willfarande läror). Samtidigt blev det för första gången sedan den protestantiska

reformationen möjligt att lämna Svenska kyrkan och övergå till annat religionsamfund enligt en särskild förordning samma år (14 § förordningen (1860:46: 1) angående främmande trosbekännare och deras religionsutövning, den s.k. "dissenterlagen", DL; förordningens 6 § förbjöd inrättandet av kloster). Genom DL upphävdes förordningen från 1860. DL ersattes sedermera av 1951 års religionsfrihetslag. Genom denna senare lag jämställdes den religiösa förenings- och mötesfriheten med motsvarande rättigheter vad gäller andra föreningar och sammankomster. I lagen stadfästes också den negativa religionsfriheten. Utträdet ur Svenska kyrkan blev fritt.

De främmande trossamfunden stod under DL:s tid under särskild tillsyn. Enligt 1 § DL krävdes särskilt tillstånd från konungen för att samfund utanför statskyrkan skulle få anordna offentlig gudstjänst. I litteraturen diskuterades huruvida ett sådant tillstånd möjligen kunde innebära att sådana samfund vore att betrakta som "offentligrättsliga korporationer" som skulle utgöra "organ för förverkligandet af statens religiösa uppgifter" utanför statskyrkan (Falk 1908: 15; jfr. Arsell 1919: 90ff; Marks von Würtemberg i prop. 1910:83: 92; Herlitz 1958: 638). Diskussionen förefaller ha dött sotsdöden i takt med samhällsutvecklingen under förra seklet; istället kom den ideella föreningen att uppfattas som den naturliga organisationsformen för religiösa sammanslutningar. Det kan noteras att det system som gällde enligt DL inte avsågs ha till följd att de främmande trossamfunden genom förordningens tillståndsförfarande skulle erkännas som rättssubjekt (Falk 1908: 14); däremot torde praxis ha inneburit att endast trossamfund "med mera fast organisation" erkändes (prop. 1951:100: 57). Bestämmelsen att de främmande trossamfunden endast kunde förvärva fast egendom efter särskilt tillstånd (10 § DL) förefaller inte ha lett till något motsatslut av innebörd att de därigenom *ipso facto* skulle vara rättsligt erkända personer som kunde förvärva rättigheter och ådra sig skyldigheter. I förarbetena till 1951 års religionsfrihetslag görs en tydlig distinktion mellan frågan om rätten att hålla offentlig gudstjänst, å ena sidan, och rättspersonligheten, å den andra (prop. 1951:100: 56).

Reformens förebereelser

Efter ett omfattande utredningsarbete under 1950-, 60- och 70-talen och ett omfattande reformarbete vad gäller Svenska kyrkans organisation, lämnade Kyrkoberedningen förslaget SOU 1994:42, som, om det hade antagits, skulle ha inneburit en relativt radikal nyordning i svensk rätt för förhållandet mellan staten och trossamfund som inte uppfyllde kraven för att en ideell förening skulle föreligga (med uttrycklig exemplifiering av den Katolska kyrkan (SOU 1994:42: 136 och 168)) skulle kunna registreras och därmed få (civil) rättspersonlighet. Avsikten var att de registrerade trossamfundet inte skulle behöva söka någon annan associationsrättslig form att uppträda under (SOU 1994:42: 167f). Förslaget hade inneburit ett avsteg från den svenska rättens grundsats att juridiska personer uppstår enligt *generella* regler och inte efter beslut i enskilda fall (Karlgrén 1929: 104).

I denna del är förslaget något svårförståeligt. Beredningen förefaller här ha menat att trossamfundet skulle registreras s.a.s. som det går och står och därför inte behöva använda någon särskild svensk associationsrättslig form. Uttalandet kan dock också förstås så att de registrerade trossamfundet trots allt uppfattats som "associationer", d.v.s. föreningar (att se dem som bolag vore säkerligen främmande), vilket väl skulle stå i strid med önskan att möjliggöra för trossamfundet att inte behöva inordna sig i föreningsmodellen.

Förslaget innebar också vissa andra motsägelser, eftersom beredningen tänkte sig att trossamfundet skulle kunna presentera "stadgar eller annat grunddokument" (SOU 1994:42: 169), vilket för tanken till en föreningsmodell, och eftersom de registrerade trossamfundet (i den betydelse detta uttryck hade i beredningens förslag) skulle kunna gå i konkurs (SOU 1994:42: 169). Däremot innehöll beredningens förslag inga regler om ansvar för trossamfundets skyldigheter eller för likvidation av trossamfundet, vilket kan tyda på att beredningen inte tänkt sig de registrerade trossamfundet som privaträttsliga organisationer enligt existerande associationsrättslig modell. Med beredningens förslag

hade den märkliga situationen kunnat uppstå att registrerade trossamfund (enligt beredningsförslagens terminologi) skulle ha kunnat gå i konkurs, utan att en avslutad konkurs med överskott skulle ha lett till likvidation (i detta avseende skulle de ha liknat fysiska personer). De skulle ha varit "eviga" i likhet med offentligrättsliga juridiska personer (dock utan offentligrättslig status). Registreringen avsågs förutsätta viss materiell prövning för att säkerställa att trossamfundets verksamhet inte stred mot rättsordningens intressen (SOU 1994:42: 136) (inför införandet av 1951 års religionsfrihetslag uppfattades en sådan prövning som ett brott mot religionsfriheten (prop. 1951:100: 57)).

Svenska kyrkans andra kyrkolagsutskott uttalade att de registrerade trossamfundet i det nya system som föreslogs av Utredningen om trossamfundets rättsliga reglering (1997) skulle utgöra en "adekvat rättslig form" för de samfund som inte "finner föreningsformen eller någon annan redan föreliggande rättslig form vara i överensstämmelse med deras självförståelse".¹⁵ Under remissdebatten hävdades från representanter för Svenska kyrkan att det vore ett "juridiskt misstag" att Svenska kyrkan skulle vara en förening (Jansson-Lindelöw 1992: 7) och att krav på att medlemskap vinnas genom viljeyttring skulle göra Svenska kyrkan till just en förening (Jansson-Lindelöw 1992: 10). Det kan ifrågasättas om det inte är denna invändning som är ett uttryck för ett missförstånd. Det är den svenska rättsordningen som anger med vilken natur t.ex. Svenska kyrkan framträder inom denna rättsordning. Om denna rättsordning anvisar föreningsformen för Svenska kyrkans verksamhet är detta korrekt i termer av rättsordningen. Svenska kyrkan kan önska sig något annat förhållande, men om man inte lyckas övertyga lagstiftaren om någonting annat är det föreningsmodellen som gäller i rättsligt hänseende. Det är inte frågan om ett kognitivt problem utan om olika viljor. I förarbetena till LTS säger regeringen att det "[f]rån kyrkligt och teologiskt håll har understrukits att Svenska kyrkan inte kan likställas med föreningar och andra sammanslutningar. Liknande synpunkter har framförts i fråga om andra trossamfund" (prop. 1995/96:80: 14) och att "[a]lla trossamfund bör ges möjlighet att i

formellt och rättsligt hänseende uppträda som just trossamfund. Den svenska rättsordningen ger emellertid inte utrymme för detta. Det bör därför skapas en särskild associationsform för trossamfund" (prop. 1997/98:116: 19). Utredningen påpekade att "[m]ed en kyrkosyn där betoningen på ämbetshavarna är stark—främst biskopar samt påve eller patriark—och där strukturen i övrigt är hierarkiskt uppbyggd, passar den svenska föreningsmodellen dåligt" (SOU 1997: 41: 122). Katolska biskopsämbetet sade under remissförfarandet att det för den Katolska kyrkan varit främmande ("som katolsk kyrka i ett internationellt perspektiv") att vara tvungen att ikläda sig förenings- eller stiftelseformen (Katolska biskopsämbetets brev till Statistiska centralbyrån Ku 97/903/Ky 1997-08-01: 3). Historiskt har den Katolska kyrkans ledning på principiella grunder avvisat lösningen att stiftet motsvaras av en civil svensk ideell förening: enligt biskop (emeritus) Hubertus Brandenburg skulle "[d]en öppna medlemsintagning som kännetecknar ideella föreningar anses oacceptabel" för den Katolska kyrkan (SOU 1997:45: 103).

Den svenska reformens grunddrag

Det långdragna utredningsarbetet ledde fram till att riksdagen, på regeringens förslag, fattade ett principbeslut 1995 om att "en ökad likställighet" för Svenska kyrkan i förhållande till andra trossamfund skulle eftersträvas (jfr. prop. 1995/96: 80: 9). Den 1 januari 2000 förändrades förhållandet mellan den svenska staten, å ena sidan, och Svenska kyrkan och de övriga trossamfund, å den andra; men även (och följaktligen) mellan Svenska kyrkan och övriga trossamfund genom att nya grundlagsregler som säger att föreskrifter om trossamfund (liksom grunderna för Svenska kyrkan "som trossamfund") skall meddelas i lag stiftad i den ordning som föreskrivs för stiftande av riksdagsordningen (RF 8:6) och de nu gällande lagarna (1998:1593) om trossamfund (LTS) och (1998:1591) om Svenska Kyrkan (LSK) trädde ikraft. Förändringen innebär att Svenska kyrkan skilts från den svenska staten på så sätt att Svenska kyrkan och dess stift, församlingar och samfundigheter är egna rätts-

subjekt som för egen räkning kan förvärva rättigheter och ådra sig skyldigheter och föra talan inför domstol och andra myndigheter (de är alltså numera självständiga juridiska personer). I detta avseende befinner sig Svenska kyrkan i samma situation som andra registrerade trossamfund (3 § LSK; 9 § LTS; SOU 1997:41: 173ff; prop. 1997/98: 116: 19ff och 45ff).

I samband med reformen infördes en ny föreningstyp, "registrerat trossamfund", som i mycket liknar främst ideella föreningar (Hanqvist 2003a; Ingvarsson 2003: 67). Om LTS inte innehåller andra bestämmelser skall vad som gäller för ideella föreningar tillämpas (prop. 1997/98:116: 22 och 180). Det rör sig inte om en associationsrättslig huvudform i paritet med bolag och föreningar utan om en associationsform på samma nivå som andra föreningar (prop. 1997/98: 116: 180). Registrerade trossamfund kan träda i konkurs och likvideras; likvidationen följer reglerna för ekonomiska föreningar (11 § LTS). Den associationsrättsliga registreringen innebär inte att föreningens verksamhet sanktioneras av staten (SOU 1997:41: 142f; prop. 1997/98: 116: 26).

Registrerade trossamfund är frivilliga sammanlutningar. Enligt 7 § 1951 års religionsfrihetslag gällde att "[d]en som förvärvar svenskt medborgarskap och ej tillhör svenska kyrkan skall, utan särskild ansökan, anses upptagen i kyrkan, om han är evangelisk-luthersk trosbekännare; dock skall vad som nu sagts ej gälla, om han hos pastor i den församling, där han är kyrkobokförd, anmält att han icke vill inträda i kyrkan." Härvid märks att denna reglering krävt lagform (snarare än privaträttslig, avtalsmässig reglering—t.ex. i form av föreningsstadgar). Bestämmelsen bevarades vid införandet av 1992 års kyrkolag (3:1). Det var vid denna tid dock allmänt erkänt att religionsfrihetslagens reglering i detta avseende i princip stod i strid med den grundlagsstadgade religionsfriheten,¹⁶ varvid bestämmelsema temporärt tolererades konstitutionellt genom de särskilda övergångsbestämmelserna till RF (prop. 1975/76:209: 117; prop. 1991/92:85: 22 och 27; 1975/76:KU56: 30f) och regleringen accepterades i samband med införandet av 1992-års kyrkolag endast "tills vidare" (prop. 1991/92:85: 27). När religi-

onsfrihetslagen upphörde i samband med LSK:s ikraftträdande fördes denna reglering inte över till den nya lagen eller till LTS; övergångsbestämmelserna till RF upphävdes. Det går således inte att hävda att motsvarande regler skulle tolereras beträffande andra samfund när de inte längre accepteras för Svenska kyrkan. KO 29:1 har utformats i konsekvens härmed genom regleringen att "[e]n person som är svensk medborgare, eller utländsk medborgare bosatt i Sverige, får tillhöra Svenska kyrkan".

Svenska kyrkans ställning som rättssubjekt och hennes grundläggande struktur och bekänneelse framgår av den särskilda lagen LSK, medan Svenska kyrkans interna förhållanden i princip skall beslutas enligt den kyrkoordning som kyrkomötet antar (Strömberg 1999: 98). Övriga trossamfund kan visserligen i princip inom ramen för svensk rätt besluta om sin interna struktur utan inblandning av staten (i detta avseende har det nya systemet inte inneburit någon förändring), men är beroende av ett myndighetsbeslut för sin ställning som "registrerade trossamfund" enligt 7 § LTS.

"Trossamfund"

Utredningen av trossamfundens rättsliga reglering, som låg till grund för det nya systemet, laborerade med ett begrepp för "trossamfund" som hämtats ur den tidigare lagstiftningen om religionsfrihet (SOU 1997:41: 129). Skyddssyftet i den lagstiftningen har inte förutsatt att den "grupp" som utövar religionen är en juridisk person: religionsfriheten är i det avseendet en *passiv* rättighet i huvudsak till skydd för individen (och inte för gemenskapen direkt) mot staten (RF 2: 1 och 2; av ordalydelsen står klart att skyddet gäller *individuella medborgare*, inte själva samfundet). Den grundlagstadgade föreningsfriheten innebär inte heller någon rätt för en sammanslutning att bli erkänd som en juridisk person (SOU 1975: 75: 316f; prop. 1975/76: 209: 112f; SOU 1997: 41: 93). Istället måste sammanslutningen inordna sig under de krav som den svenska rättsordningen ställer för att en juridisk person skall föreligga (SOU 1972: 15: 157; prop. 1975/76:209: 113). De krav som

därvid kan uppställas har inte ansetts strida mot den grundlagstadgade föreningsfriheten (prop. 1975/76: 209: 112f; Holmberg – Stjernquist 1980: 78). I LTS har intagits en definition av trossamfund som bygger på det äldre begreppet, nämligen "en gemenskap för religiös verksamhet, i vilken det ingår att anordna gudstjänst" (2 § LTS).

Definitionen av "trossamfund" är utformad (främst genom att man använt uttrycket "gemenskap") för att fånga in även religiösa samfund "som inte anser sig vara sammanslutningar i gängse mening" och man har sökt undvika "en alltför stark koppling till det föreningsrättsliga medlemsbegreppet" (prop. 1997/98:116: 20f). Begreppet omfattar således även trossamfund som inte är juridiska personer. Vissa bestämmelser i LTS gäller just trossamfund (prop. 1997/98:116: 21).

Trossamfund skall alltså uppfattas som någonting annat än en viss sorts juridisk person. Detta blir särskilt tydligt om detta begrepp ställs bredvid begreppet "registrerat trossamfund", som betecknar en viss sorts juridisk person. Dessa båda begrepp har inte samma innehåll (Jansson 1997: 14) och kan sägas röra sig på olika "plan": "trossamfund" hänför sig till den "sociologiska" företeelsen (eller den "sociala organisationen"¹⁷ eller, med ett kanoniskt begrepp, *persona moralis*¹⁸) av en religiös gemenskap, alltså den "för-rättsliga" "utom-rättsliga" företeelsen. "Registrerat trossamfund" står för den särskilda associationsformen för religiös verksamhet, vid sidan om t.ex. ideella föreningar och aktiebolag som också kan användas för religiös verksamhet.

"Trossamfund" i den sociologiska bemärkelsen inkluderar förstås också alla de sociala grupper som ligger till grund för de associationsformer som används för den religiösa verksamheten. Med andra ord: trossamfundet är inte i rättslig mening identiskt med ett visst registrerat trossamfund (10- och 12 §§ LTS) eller med någon annan juridisk form som valts för samfundets verksamhet. Praktiskt (eller sociologiskt) kan det naturligtvis (men måste inte) vara så att både organisation och kretsen av dem som tillhör trossamfundet sammanfaller (jfr NJA 1978: 3). Det står ju trossamfundet fritt att upprätta

mer än ett registrerat trossamfund (nämligen "organisatoriska delar"), som alla är självständiga juridiska personer. Inom t.ex. Svenska kyrkan (som trossamfund) återfinns dessutom en lång rad andra juridiska personer: prästlönetillgångarna; Lunds domkyrka; Ersta diakonisällskap; Stiftelsen Stora Sköndal; Diakonistiftelsen Samariterhemmet, Uppsala; Stiftelsen Vårsta Diakonigård, Härmösand; Stiftelsen Bräcke Diakonigård, Göteborg; Stiftelser/föreningar med "Stadsmissionsverksamhet"; Riksföreningen Den Öppna Dörren; Svenska kyrkans församlingsförbund; Svenska kyrkans lekmanförbund; Sveriges Kyrkliga Studieförbund; Svenska kyrkans Unga; S:ta Katharinastiftelsen; Sigtunastiftelsen; Sjömanskyrkan i Sverige; Svenska Kyrkans Förvaltnings AB; Svenska Kyrkans Fondaktiebolag; Svenska Kyrkans Press AB; Svenska Kyrkans Utbildnings AB; och Kyrkans Hus AB (Riksskatteverket, *Handledning för stiftelser och ideella föreningar* 2003: 166f). Inom den Katolska kyrkan finns, förutom det registrerade trossamfundet och dess organisatoriska delar, de olika Caritas-föreningarna; den ideella föreningen för den italienska missionen; Sankt Josefs Förening; Elisabetföreningen; S:ta Cecilias Akademi; Katolska Skolans Föräldraförening; och Katolska Idrotts- och Kulturföreningen. Det faktum att den religiösa gemenskapen "förtätas" (eller "förflackas" eller "begränsas") till en civilrättsligt erkänd association leder till en precisering av vem som tillhör associationen och vem som inte gör det vad angår civila rättigheter och skyldigheter. Det snävare perspektivet är en del av det pris som gemenskapen får betala för att kunna uppträda som en juridisk person.

I LTS' förarbeten diskuteras just detta förhållande. Regeringen säger där att "[f]lera trossamfund som idag är verksamma i Sverige har en sådan organisationsstruktur att exempelvis regionala och lokala organs självbestämmande och oberoende är tydligt framträdande, även om verksamheten grundar sig på *samma religiösa åskådning*" (prop. 1997/98:116: 35 (min emfas)). Regeringen har alltså sett trossamfunden som en ram inom vilken olika organisatoriska lösningar kan förekomma (samma syn kommer till uttryck i SOU 1978:1: 139 och SOU 1978:3:

301). I diskussionen om Svenska kyrkan säger regeringen att "[f]ör att Svenska kyrkan skall fortsätta att vara samma trossamfund efter relationsändringen, bör lagen om Svenska kyrkan inledas med en bestämmelse som slår fast den evangelisk-lutherska identiteten" (prop. 1997/98: 116: 40). Regeringen föreställer sig också att det inom detta trossamfund (inom denna gemenskap) skall finnas flera juridiska personer (prop. 1997/98:116: 44). Svenska kyrkan som trossamfund är alltså inte identiskt med någon enda juridisk person; begreppet tillhör istället en annan ordning. Regeringen är mån om att poängtera att det nya systemet inte får "medföra att Svenska kyrkan uppfattas som ett på statlig initiativ nu upprättat trossamfund" (prop. 1997/98: 116: 40). Å andra sidan är det registrerade trossamfundet Svenska kyrkan (den juridiska personen) tveklöst upprättat på statligt initiativ, närmare bestämt genom lag (5 § LTS). Svenska kyrkan anges i lag vara ett evangeliskt-lutherskt samfund (1 § LSK), vilket torde innebära att staten kan bestämma Svenska kyrkans konfessionella identitet. Den statliga inställningen håller bara ihop om "trossamfund" här betyder någonting annat än "registrerat trossamfund". Det som definierar trossamfundet är alltså dess "religiösa identitet" (prop. 1997/98:116: 41), inte dess egenskap av juridisk person (eller flera juridiska personer). I denna mening kan det vara korrekt att säga att Svenska kyrkan är "samma kyrka" (Edqvist 2000: 11) efter relationsändringen som dessförinnan.

Intern frihet

Sedan länge har trossamfunden lämnats fria att internt ordna sina förhållanden som de själva vill utan statligt ingripande; i detta avseende innebär det nya systemet inga nyheter.¹⁹ I modern tid finns det vad gäller t.ex. den Katolska kyrkan få exempel på att den svenska staten skulle ha ingripit exempelvis vad gäller biskopsutnämningar, kanoniskrättsliga sanktioner eller annars i kanoniska förhållanden. Ett exempel där så kan sägas ha skett är det särskilda förfarandet vad gäller upprättandet av kloster (5 § religionsfrihetslagen i dess ursprungliga lydelse), som av-

skaffades 1976 (lagen (1976:1004) som upphävde 5 § religionsfrihetslagen). Staten anser sig i princip kunna ingripa också i religiösa frågor där andra viktiga hänsyn gör sig gällande, t.ex. genom regeln att det alltid är möjligt att lämna ett trossamfund (3 § LTS); förbudet mot kvinnlig omskärelse (lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor); och den särskilda regleringen av omskärelse av pojkar (lagen (2001:499) om omskärelse av pojkar) (som inte i sig är förbjudet²⁰). I detta avseende kan den svenska staten sägas följa den romerske ståthållaren i provinsen Achaia, Gallio, som informerade de grekiska judar som bad honom att ingripa mot Paulus' aktiviteter att: "Om det gällde något brott eller skurkstreck skulle jag naturligtvis lyssna på er, judar. Men grälar ni om ord och namn och er egen lag, då är det er ensak. I sådana tvister vill jag inte vara domare" (Apg. 18:14f).

Regeringens tillstånd krävdes för att kloster skulle få upprättas och regeringens behörighet att föreskriva villkor för ett sådant tillstånd motiverades på följande sätt (prop. 1951:100: 115):

Det bör emellertid också beaktas att kloster icke funnits här i landet sedan århundranden tillbaka och att till följd härav klosterväsendet, med dess speciella levnadsideal och dess avskildhet från yttervärlden, måste för våra förhållanden framstå såsom en i flera hänseenden främmande företeelse. Med hänsyn härtill torde en viss varsamhet få anses vara av omständigheterna påkallad, då det gäller att åstadkomma en reformerad lagstiftning på förevarande område. Om en mera begränsad klosterverksamhet tillåtes, läser detta icke vara ägnat att ingiva betänklighet, men en helt okontrollerad religiös verksamhet, som förutsätter avskildhet från yttervärlden, synes icke böra möjliggöras.

På grund av vad nu anförts böra således kloster tillåtas, men endast i sådana fall då Kungl. Maj:t efter prövning av omständigheterna lämnar medgivande därtill och på de villkor Kungl. Maj:t föreskriver. Därest sådana villkor åsidosätts eller verksamheten eljest bedrivs på annat sätt än som förutsattes vid tillståndets meddelande, torde det stå Kungl. Maj:t öppet att återkalla tillståndet.

Regleringen kom att ses som ett brott mot religionsfriheten (SOU 1975:75: 132; prop. 1975/76: 209: 144; prop. 1976/77:39: 9). Just klosterfrågan har ansetts ha stått i vägen för en svensk anslutning till Europakonventionen (Werner 2000: 116).

Det anses allmänt att "de allmänna begränsningar som gäller för människors handlande i samhället i vissa fall kan beröra åtgärder som kan uppfattas som utövande av religionsfrihet. En i allmänhet straffbar handling är t.ex. inte skyddad bara för att den förekommer i ett religiöst sammanhang."²¹ Skyddet mot lagar som griper in i trossamfundens inre liv har förstärkts men inte gjorts absolut (och kan heller aldrig göras absolut eftersom också grundlag kan ändras); däremot framgår av regleringen att det inte kommer att finnas något utrymme för regeringen att genom förordningar meddela föreskrifter som rör trossamfundet (prop. 1997/98:116: 12) eller för annan normgivning i detta avseende av lägre konstitutionell valör än lag. Vägen är alltså i och för sig öppen för lagstiftning som ingriper (eller som gör anspråk på att ingripa) också i trossamfundet (såsom ju har skett för Svenska kyrkan: 1 § LSK). Om ett trossamfund vill uppnå att dess interna förhållanden regleras på ett sätt som kommer att erkännas och ges effekt av den svenska rättsordningen och svenska myndigheter, kan detta endast köpas till priset av att trossamfundet organiserar sin verksamhet på något rättsligt verksamt sätt. De enda instrument som står trossamfundet till buds är av avtalsrättslig art (t.ex. som ideella föreningar eller registrerade trossamfund).

I remissdebatten påstods att osäkerhet består i vilken utsträckning staten kommer att blanda sig i de registrerade trossamfundens inre ordning (Jansson 1997: 17). Så må vara fallet, men osäkerheten är inte större än vad som gäller för de ideella föreningarna. En sådan inblandning är ju heller inte helt orimlig. I den mån medborgarna tillerkänns grundläggande och oförtytterliga rättigheter måste dessa rättigheter kunna vindiceras också inom de registrerade trossamfundet. Om de registrerade trossamfundet vill kunna ålägga sina medlemmar skyldigheter (t.ex. vad gäller avgifter) som kommer att erkännas inom den civila rättsordningen, är det rimligt att med-

lemmarna i detta avseende har möjlighet att få sina civila rättigheter och skyldigheter i förhållande till de registrerade trossamfunden prövade i samma utsträckning som vad gäller andra civila rättigheter och skyldigheter (jfr. SOU 1978: 1: 102f; Hanqvist 2002a, 2003c, 2003d; Widman–Hanqvist 2003).

Det nya systemet har också kritiserats för att det skulle medföra statlig prövning av trossamfunden i flera led, nämligen vad gäller: (i) registreringen av registrerade trossamfund; (ii) vigselrätten; (iii) statsbidrag; och (iv) enskilda begravningsplatser (Jansson 1997: 12). Kritiken förefaller vara obefogad. Vad gäller vigselrätten och begravningsplatserna handlar det egentligen om delegerad offentlig verksamhet (eller t.o.m. myndighetsutövning) (Hanqvist 2003b).

Det är självklart så att staten skall ha samma möjligheter att kontrollera den delegerade offentliga verksamheten som den offentliga verksamhet som bedrivs direkt i statlig regi. Prövningen vid registreringen av registrerade trossamfund är av formell natur och är inte längre gående än vad som gäller vid registrering av andra associationer (prop. 19987/98:116: 25 och 27; Lindquist–Losman 2002: 17; SOU 1997: 41: 147). Det finns ingen anledning varför de registrerade trossamfunden i detta avseende skulle inta en privilegierad ställning. Vad, till sist, gäller statsbidragen, måste staten självklart pröva till vem och för vilken verksamhet skattebetalarnas pengar används. Det vore inte möjligt att ge vilken grupp som helst som ansåg sig vara ett trossamfund tillgång till statliga medel.²²

Traditionen bevarad

I korthet kan sägas att den svenska rätten genom den senaste reformen praktiskt taget helt och hållet har anammat den Pufendorfska tesen vad gäller trossamfundens civila verksamhet (i princip alltså också för Svenska kyrkan). I den mån trossamfunden (genom någon tillgänglig juridisk person eller genom en individ) fullgör offentligrättsliga uppgifter gör de det efter särskild delegering från staten liksom andra enskilda rättssubjekt. Staten delar inte den offentliga makten med trossamfunden i något avseende

och erkänner inte i rättslig mening någon organisationsform utanför de former som erbjuds av den statliga svenska rättsordningen. Regeringen poängterade att riksdagens principbeslut innebär att det konstitutionella skyddet för trossamfunden skulle syfta till att "säkerställa stabila förutsättningar för den särskilda verksamhet som trossamfund bedriver utan att bereda samfund en rättslig särställning i andra hänseenden"; och regeringen ansåg att de föreslagna ändringarna uppnådde detta och att trossamfunden även framgent – liksom t.ex. enligt tysk rätt (von Campenhausen 1983: 85) – skulle omfattas av generellt verkande lagstiftning (prop. 1997/98: 49: 12; prop. 1995/96:80: 18). Det ansågs viktigt att den nya grundlägsregleringen av trossamfunden "inte förhindrar generellt verkande civilrättslig eller offentligrättslig lagstiftning, t.ex. arbetsrättslig lagstiftning, från att bli gällande för trossamfunden".²³ Syftet har ansetts vara att bereda trossamfunden en viss stabilitet och undvika återkommande ändringar (prop. 1995/96: 80: 19), inte att bryta med den svenska rättstraditionen vad gäller organisationsformer erkända som juridiska personer inom den svenska rättsordningen. Detta tyder på att regeringen och riksdagen velat bevara den svenska traditionen (och alltså inte införa ett system i linje med Kyrkoberedningens förslag från 1994; jfr. kulturminister Marita Ulvskogs skriftliga svar i riksdagen 2002-06-12 på fråga 2001/02:1310).

Den hävdvunna svenska inställningen att trossamfundens verksamhet (med undantag av Svenska kyrkan) i princip skall "bedrivas enligt allmänna, även på andra organisationer tillämpliga rättsregler" (prop. 1951:100: 58) har godtagits att gälla även i det nya systemet (SOU 1997:41: 142; prop. 1995/96:80: 18). Regeringen har dessutom under lagstiftningsarbetet ännu tydligare gjort klart att de registrerade trossamfunden kommer att ingå som en integrerad del av den svenska associationsrätten: ingenstans i förarbetena diskuterar regeringen frågan huruvida det nya systemet skulle innebära någonting radikalt nytt vad gäller hur svenskrättsliga juridiska personer uppstår. Istället är det märkbart hur regeringen förankrar den nya associationsformen i existerande mönster, t.ex. vad gäller tillämpligt regelkomplex, effekten av registrering och lik-

vidation. Det registrerade trossamfundet skulle följaktligen kunna betecknas som en "registrerad förening för religiös verksamhet" (prop. 1997/98:116: 32; prop. 2000/01: 145: 7). I lagen avgränsas sålunda de registrerade trossamfundens *dels* från trossamfund (eller delar därav) som inte organiserat sin verksamhet i form av ideell förening (eller annan erkänd juridisk person), *dels* från associationer som inte har till föremål religiös verksamhet (prop. 1997/98:116: 20 och 31). De trossamfund som sedan tidigare har funnit den svenska föreningsmodellen besvärlig och olämplig kan alltså inte ur principbeslutet eller ur regeringens inställning vad gäller LTS eller i själva lagen få stöd för sin strävan att få tillgång till svenskrättsliga juridiska personer enligt någon annan modell. En annan sak är att definitionen av "trossamfund" (och alltså *inte* definitionen av "registrerat trossamfund") utformats så att det skall omfatta också "samfund som inte anser sig vara sammanslutningar i gängse mening" (prop. 1997/98:116: 20).

En majoritetslösning...

Det står klart att det nya systemet har avpassats för *majoriteten* av trossamfund utanför Svenska kyrkan, vilka förutsatts ha varit organiserade som ideella föreningar (prop. 1997/98:116: 20 och 31). De trossamfund som sedan tidigare har funnit den svenska föreningsmodellen besvärlig och olämplig kan alltså inte ur principbeslutet eller ur regeringens inställning vad gäller LTS eller i själva lagen få stöd för sin strävan att få tillgång till svenskrättsliga juridiska personer enligt någon annan modell. En annan sak är att definitionen av "trossamfund" (och alltså *inte* definitionen av "registrerat trossamfund") utformats så att det skall omfatta också "samfund som inte anser sig vara sammanslutningar i gängse mening" (prop. 1997/98:116: 20).

De registrerade trossamfundens följer således i princip den redan existerande associationsrätten. Under diskussionen vid remissförfarandet påpekades (Jansson 1997: 15) att utredningsförslaget knappast alls behandlade "de frågor som de folkkyrkligt organiserade trossamfundens (t.ex. romersk-katolska kyrkan, de ortodoxa samfundens) ställs inför genom den nya rättsföregången. När utredningen i sin framställning återkommande understryker – med tanke på de äldre frikyrkliga trossamfundens – att det i grunden inte är någon reell skillnad mellan de rättsliga formerna ideell förening och registrerat trossamfund, måste ju de folkkyrkligt organiserade samfundens ställa sig frågan, vad den nya rättsliga formen faktiskt innebär för deras del".

För de samfund som sedan tidigare civilt organiserat sin verksamhet som ideella föreningar

innebär således reformen inga större praktiska förändringar (bortsett från hanteringen av avgifterna). För de samfund som tidigare valt att inte utforma den civila organisationen för sin verksamhet enligt principerna för ideella föreningar (och dit hör den Katolska kyrkan på central stiftsnivå: SOU 1997:45: 103) innebär det nya systemet att de måste organisera sin verksamhet som ideella föreningar (i allt utom till namnet). Utöver uppbördshjälpen enligt lagen (1999: 291) om avgift till registrerat trossamfund är det svårt att se att de registrerade trossamfundens skulle erbjuda så mycket mer än de ideella föreningarna. Det som trossamfundens trots allt tillerkänts (och det som möjligen skulle kunna något underlätta för dem att organisera sig i enligt med sin självförståelse) är att det numera finns *en föreningsform som är förbehållen religiös verksamhet*. Detta kan möjligen, om än något missvisande och med viss hyperbol, beskrivas som att trossamfundens härigenom "ges möjlighet att i formellt och rättsligt hänseende uppträda som just trossamfund". Det förefaller inte vara någon större skillnad i "formellt" och "rättsligt" hänseende mellan ett registrerat trossamfund som i praktiskt taget alla hänseenden följer reglerna och principerna för ideella föreningar, och ideella föreningar. Jämfört med vad som gäller beträffande (andra) ideella föreningar innebär registreringen att de registrerade trossamfundens får det lättare att styrka sin rättskapacitet. Något är väl detta värt, men det utgör knappast något paradigmskifte i svensk rätt.

Uppbördshjälpen har säkerligen vissa praktiska fördelar (i alla fall för de registrerade trossamfundens ledningar), men kan också leda till påfrestningar (och frestelser!) för samfundens ledningarna.²⁴ Det är dock svårt att se att den *statliga* uppbörden skulle inverka på något mer avgörande sätt på trossamfundens möjligheter att bygga adekvata organisationsstrukturer som motsvarar samfundens självbild. Vilket trossamfund anser att statlig hjälp med uppbörden är en viktig del av dess självbild? I det här avseendet kan ett klagande vara på sin plats. Den "självbild" som blir rättsligt relevant för de registrerade trossamfundens är de *registrerade trossamfundens* självbild i den mån denna tar sig uttryck i rättsligt relevanta omständigheter.

Självbilden måste "översättas" till (och därmed begränsas till) sådana omständigheter som enligt den svenska rättsordningens synsätt är rättsligt relevanta (varigenom denna självbild genomgår en viss förflackning eller t.o.m. trivialisering).

...med protestantiska förtecken

Den Pufendorfska tesens genomslag genom den nya reformen kan ses som det senaste steget i den protestantiska reformationen genom vilket ytterligare en aspekt av Svenska kyrkan som hon kan anses ha delat med den Katolska kyrkan har avlägsnats. Genom att den Pufendorfska tesen (föreningsmodellen för den civila organisationen av religiös verksamhet) genom LTS har lagfästs, inte endast för trossamfundet utanför Svenska kyrkan utan också för Svenska kyrkan själv, och eftersom denna lösning är avsedd att vara bestående,²⁵ har således den svenska rättsordningen inte endast underlåtit att vad gäller den civila organisationen gå de trossamfund till mötes som avvisat föreningsmodellen, utan också stängt dörren (även på längre sikt) för införandet av ett system som skulle bygga på någon principiellt annorlunda grund.

Uppfattningen som ibland framskyntar i förarbetena till gällande lagstiftning och litteraturen,²⁶ att ett trossamfund på något sätt skulle vara identiskt med en viss svenskrättslig juridisk person (t.ex. en ideell förening eller en stiftelse), bygger på en specifik teologisk uppfattning av tydligt protestantiskt snitt.²⁷ Till grund för denna syn förefaller nämligen ligga den Pufendorfska tesen att "*Ecclesia inest in civitate civili per modum collegii*", att alltså ett trossamfund i sin synliga organisatoriska gestalt tar formen av en civil juridisk person. Denna position kan formuleras på följande sätt (Puza 1993: 103):

Der Kirche wurde im Rahmen der staatlichen Rechtsordnung die Stellung und Position eines Vereins bzw. Interessenverbandes zuerkannt, ihre Wirksamkeit sollte auf dieser Ebene gesichert werden. [...] Die Kirche soll ganz von der Gesellschaft her und im Rahmen gesellschaftlicher Freiheit begriffen werden. Sie wird auf dem Boden dieser – säkularen und

pluralistischen – Gesellschaft als ein Verband von öffentlicher Bedeutung neben anderen gesehen, der spezifische, nämlich religiöse Interessen vertritt und zur Geltung bringt.

Detta sammanfattar tämligen väl den svenska rättens inställning. Häremot har invänts att kyrkan visserligen också är en sammanslutning men att hon därutöver besitter ett transcendentalt band som inte är av föreningsart (Puza 1993: 103). Det går naturligtvis mycket väl att hålla med om detta men ändå hävda att kyrkan (eller kyrkorna) *såvitt den civila rättsordningen intresserar sig för henne (dem)* är att betrakta som just religiös förening (religiösa föreningar); det övernaturliga uppdraget skulle s.a.s. ligga utanför och bortom den civila rättens horisont och intresse.

Denna teologiska färg gör att regeringen inte fullt ut kunnat leva upp till sin deklarerade avsikt "att skapa en möjlighet för trossamfundet att få rättskapacitet på ett sätt som står i överensstämmelse med deras syn på sig själva" (prop. 1997/98: 116: 15). Denna möjlighet står bara öppen för trossamfund som uppfattar sig som just associationer (sammanslutningar). Detta är inte den historiska katolska uppfattningen. Reformen har i sin konkreta utformning heller inte uppfyllt den synpunkt som för Svenska kyrkans räkning framförts av andra kyrkolagsutskottet att de registrerade trossamfundet skulle utgöra en "adekvat rättslig form" för de samfund som inte "finner föreningsformen eller någon annan redan föreliggande rättslig form vara i överensstämmelse med deras självförståelse",²⁸ eftersom den nya associationsformen registrerat trossamfund är just en föreningsform. Istället har definitionen av "trossamfund" utformats i enlighet med detta synsätt, medan alltså utformningen av reglerna för de "registrerade trossamfundet" följer de traditionella föreningsrättsliga principerna (7 § LTS; prop. 1997/98:116: 25). Det svenska systemet erbjuder således ett problem för trossamfund som inte uppfattar sin synliga organisatoriska form som en civilrättslig juridisk person av föreningskaraktär (Jansson 1997: 15).

Av materialet inför införandet av det nya systemet har jag inte kunnat se hur Svenska kyrkan idag ställer sig till den här frågeställningen.²⁹

Andra kyrkolagsutskottet sade att Svenska kyrkan inte är "ett samfund konstituerat av att människor med samma personliga bekännelse slutit sig samman" (prop. 1997/98:116: 147). Utskottet konstaterar att LTS' definition av "trossamfund" inte är fråga om en "rättslig form" (prop. 1997/98:116: 142). Å andra sidan är Svenska kyrkan ett registrerat trossamfund (d.v.s. en förening, en juridisk person av särskilt slag (5 § LTS). Möjligen kan Svenska kyrkans position som den uttrycks genom utskottet fås att hålla ihop om Svenska kyrkan som "trossamfund" (sociologiskt och "religiöst" sett, som en *persona moralis*) inte betraktas som en förening medan det registrerade trossamfundet Svenska kyrkan betraktas som alla andra registrerade trossamfund, d.v.s. som en förening till stöd för trossamfundet (SOU 1997:45: 59). ILSK:s förarbeten sägs att *organisationen* är av stor betydelse för ett trossamfund av Svenska kyrkans karaktär. Hur kyrkan är organiserad har dels praktiska aspekter som tar sikte på den aktuella situationen i samhället, dels teologiska aspekter genom att organisationen avspeglar kyrkans uppdrag och budskap. I sistnämnda hänseende är organisationen därför mycket betydelsefull för Svenska kyrkans religiösa identitet. Genom att i lagen ange att Svenska kyrkan som trossamfund framträder som församlingar och stift, görs det tydligt att dessa organ är trossamfundets grundläggande enheter och av avgörande betydelse för trossamfundets identitet (prop. 1997/98:116: 41; SOU 1997:41: 168).

Resonemanget är en aning förvirrande. Om organisationsfrågorna är av avgörande betydelse för Svenska kyrkans *religiösa identitet* skulle man ha kunnat tro att de frågorna skulle lämpa sig särskilt väl för den *kyrkointerna* regleringen snarare än för en statlig reglering i lag. Att denna, för Svenska kyrkan själv viktiga, aspekt av hennes identitet faktiskt regleras genom statlig lag talar närmast för att Svenska kyrkan delar den Pufendorfska inställningen: det evangelisk-lutherska trossamfundets organisationsstruktur skall fastställas av den civila makten. Detta intryck förstärks av att lagen skall uttrycka just Svenska kyrkans *evangelisk-lutherska* identitet (prop. 1997/98:116: 40).

Deklarerade bestående förhållanden

I en rad avseenden har det nya systemet uttryckligen inte avsetts medföra någon förändring av vad som gällt för trossamfunden redan enligt äldre rätt. Reglerna och principerna om ideella föreningar är – nu liksom tidigare – av privaträttslig natur, vilket därmed också kommer att gälla för de registrerade trossamfunden.³⁰ Den religiösa rätten (t.ex. den kanoniska rätten) uppfattas i svensk rätt som ett privat, och inte offentligt, normsystem.³¹ Detta konstaterande är av stor principiell betydelse. Den svenska reformen innebär ett stort steg mot en privatisering av Svenska kyrkan³² (även om delar av det gamla synsättet lever kvar i den särskilda ställning som Svenska kyrkan fått även i det nya systemet). Svenska kyrkan är numera (trots de kvarstående bindningarna till den svenska staten) inte identisk med eller en del av den svenska statsapparaten utan en särskild association (om än underkastad särskild reglering). De registrerade trossamfunden – möjligen med undantag för Svenska kyrkan (Strömberg 2002: 28; Holmberg – Stjernquist 1998: 214) – är privaträttsliga associationer (Hanqvist 2002b).

Systemet med "självständiga organisatoriska delar "av" registrerade trossamfund" (som i sig är problematiskt) har uttryckligen kalkulerats på den praxis som sedan tidigare gällt beträffande ideella föreningar (främst fackföreningarna) (prop. 1997/98:116: 36f; jfr. Hemström 1985). Justeringar har gjorts i regeringsformens bestämmelser om delegation av myndighetsutövning som inrangerar de registrerade trossamfunden bland övriga privaträttsliga subjekt till vilka myndighetsutövning kan delegeras³³ (vilket för de registrerade trossamfunden säkrar samma ställning som sedan tidigare åtnjutits av de trossamfund som förfogat över ideella föreningar eller andra privaträttsliga associationer). Vad gäller rätten att anordna enskild begravningsplats, vigselrätten och det statliga ekonomiska biståndet (prop. 1997/98:116: 20) är de registrerade trossamfunden inte privilegierade; uppbyggdshjälpen innebär inte att de registrerade trossamfunden har fått någon beskattningsrätt utan skall istället se som ett alternativ till kontant understöd (prop. 1995/96:80: 29; prop. 1998/99:

124: 63f), vilket hittills varit den vanliga stödformen. Denna syn bekräftades av kulturminister Marita Ulvskog så sent som 2002-05-27, när hon i sitt svar på interpellationen 2001/02:433 sade att stöd till trossamfunden kan utgå i form av statsbidrag och uppördshjälp (snabbprotokollet 2001/02:113, 2002-05-27, anf. 1).

Registrerade trossamfund och ideella föreningar behandlas på samma sätt i flera viktiga sammanhang: sekretess, vissa totalförsvarsfrågor och officiell statistik.³⁴ Regeringen har uttalat att de registrerade trossamfunden även i beskattningshänseende borde betraktas som analoga till (allmännyttiga) ideella föreningar (prop. 1998/99:38: 210; Andersson – Enéris – Tivéus 2001: 156; Ekman – Berglöf – Gustafsson – Tivéus 1996: 7:24 och 24 a Si); så är det t.ex. avseende självdeklaration och kontrolluppgifter, inkomstskatt, fastighetsskatt, förmögenhetsskatt och gåvoskatt.³⁵

Vad gäller den skattemässiga behandlingen³⁶ anses de allmännyttiga ideella föreningarna och trossamfunden i stor utsträckning bedriva verksamhet av liknande slag (SOU 1997:45: 97). I prop. 1998/99:38: 208 säger regeringen att "[e]nbart den omständigheten att trossamfundet är registrerat innebär således inte att det i beskattningshänseende kan anses främja ett religiöst ändamål" (även Ekman – Berglöf – Gustafsson – Tivéus 1996: 7:24 a Si; Grosskopf – Rabe 1992: 415; Johansson – Rabe 2001: 273). Bedömningen görs utifrån förutsättningarna i det enskilda fallet (RSV, *Handledning för stiftelser och ideella föreningar*: 116). En förening eller ett registrerat trossamfund vars medlemsantagning baseras på godtyckliga eller diskriminerande grunder kan alltså inte dra nytta av de särskilda skattereglerna (Ekman – Berglöf – Gustafsson – Tivéus 1996: 7:20 Si). En demokratisk och öppen föreningsstruktur anses motverka missbruk av föreningsformen för bl.a. undgående av skatt och andra ekonomiska oegentligheter (Ds Fi 1975:15: 96; SOU 1995:63: 208); varför det kan sägas finnas ett *allmänt* intresse av att föreningar har en demokratisk uppbyggnad, i alla fall om de i något avseende är mottagare av statligt ekonomiskt stöd. Därvidlag har Riksskatteverket uttalat att "[ä]ven en begränsning i rösträtten för vissa medlemmar (t.ex. stödmedlemmar), vilket in-

nebär en inskränkning av rätten till insyn och demokratisk medbestämmanderätt i föreningen, torde strida mot öppenhetskravet" (*Handledning för stiftelser och ideella föreningar*: 119). Verket har inte funnit anledning att ompröva sin inställning i samband med införandet av den nya associationsformen registrerat trossamfund. Eftersom reglerna för ideella föreningar i detta avseende gäller också för de registrerade trossamfunden, förefaller RSV företräda uppfattningen att registrerade trossamfund utan en demokratisk organisation inte skulle kunna komma i åtnjutande av den förmånliga skattebehandlingen. Verkets inställning har stöd i Föreningsskatteutredningens betänkande 1975, som förutsatte att de skatteprivilegierade ideella föreningarna skulle vara demokratiska (samtidigt som utredningen var på det klara med att alla ideella föreningar inte *behövde* vara det) (Ds Fi 1975:15: 95f). I samma anda uttalade sig Stiftelse- och föreningsskattekommittén 1995, som uttalade att lagstiftaren genom skatteprivilegierna velat främja just "ideell samverkan på demokratisk grund" (SOU 1995:63: 208). Synsättet ekas i litteraturen (Johansson 2002: 86; Lindblad – Lundén 2000: 9) och har legat till grund för domstolsavgöranden (Kammarrätten i Göteborgs i *Föreningen Greenpeace Sverige v. Skattemyndigheten i Göteborgs och Bohus län* (mål nr. 5633-1993, 5635-1993 och 5636-1993, domar meddelade 1994-11-07).

Fortsatta skillnader mellan samfunden

Den Katolska kyrkans uppfattning är att, om ett visst religiöst samfund på grund av särskilda omständigheter i vilka vissa folk lever får en särskild, statsrättsligt reglerad ställning, det är nödvändigt att samtidigt rätten till frihet för alla medborgare i religiösa angelägenheter erkänns och respekteras (*Katolska kyrkans katekes* 2107). Vad beträffar den svenska reformen har (den katolske) biskopen av Stockholms stift uttalat att han visserligen välkomnar reformen, men att den "inte går tillräckligt långt och ännu innebär vissa bindningar till staten [för Svenska kyrkan], som vi tror är olyckliga och inte be-

främjar jämställdheten mellan trossamfunden” (Arborelius 2000: 17).

Det står alltså klart att reformen inte syftat till någon egentlig *jämlikhet* mellan Svenska kyrkan och andra trossamfund eller att den svenska staten skulle göras konfessionellt neutral. Den svenska staten har avsetts även framgent ge särskilt stöd till, och utöva särskild kontroll över, de evangeliskt-lutherska trosbekännarna inom Svenska kyrkan. Svenska kyrkan skulle fortfarande vara underkastad särskild reglering, liksom hon alltså skulle komma i åtnjutande av en särskild status och särskilda privilegier även under det nya systemet. Symboliskt finns bindningen av Svenska kyrkan till staten kvar bl.a. i de oförändrade bestämmelserna i 4 § successionsordningen om monarkens konfession och i KO:s bestämmelser om att Kungen utser överhovpredikanten ur kretsen av biskopar (35:4) och om Hof församlingen (35:6). Regeringen har varit medveten om att den valda lösningen är en kompromiss mellan Svenska kyrkans historiska ställning och önskan att öka jämställdheten mellan samfunden (prop. 1997/98:116: 18).

Dan Hanqvist

Noter

1. Joseph Listl karakteriserar Pufendorf som "Hauptadvorsarius des katholischen Kirchenverständnisses" (Listl 1978: 71); se också Walf 1984: 145.
2. Pufendorf utvecklade resonemanget redan i Pufendorf 1687, §§ 39–41; i 1692 säger han att tesen är en huvudtes i 1687.
3. T.ex. *Immortale Dei* (D 3167). Ett av Leos syften med denna encyklika var just att bemöta synen på kyrkan som en av den civila rättsordningens olika föreningar (Listl 1978: 180). Detta uttalande av Leo framhävs särskilt i Köck 1975: 422.
4. *Syllabus* 19 och 39 (D 2919 resp. 2939); *Quanta cura* (D 2895). *Quanta cura* skall här, även om encyklikan inte *expressis verbis* talar om kyrkan som ett *societas perfecta*, läsas som ett fördömande av den Pufendorfska tesen (Biederlack 1907: 36). Till den här aspekten av *Syllabus*, se t.ex. Listl 1978: 142ff. Genom *Syllabus* 20 anses den lutherska tesen om en *ecclesia invisibilis* och den därtill anslutande Sohmska läran ha förkastats (Listl 1978: 148).
5. Jfr. *LG* 8 och 9; *GS* 44. Till IPE-lärans historiska och polemiska kontext, se de la Hesa 1967: 38ff; Formés 1984:273ff; Walf 1984: 144ff och Wächter 1989, exkurs V.
6. Översättningen är min egen; jag följer här den tyska texten i Listl 1978: 227 eftersom jag inte kunna lokalisera motuppropriets autentiska latinska text. Se också Rweyemamu 1986: 332.
7. Till det franska systemet, se Trotabas 1960; von Campenhausen 1961; Listl–Schmitz 1999: 121; Valdrini & al. 1999, III Partie, Ch. 5, särskilt 823, 825, 835, 837, 838 och 839; Tauran 2001.
8. Framställningen följer här framför allt von Campenhausen 1961: §§ 1f.
9. 1:1 kommunalskattelagen (1928:370) i dess lydelse före införandet av det nya systemet och 4 a § lagen (1965:269) med särskilda bestämmelser om kommuns och annan menighets utdebitering av skatt, m.m. i dess lydelse enligt sfs 1994:964.
10. Malmgren 1952: 51. Samma uppfattning företräds ännu av representanter för Svenska kyrkan; se Svenska Kyrkans Centralstyrelse, remissvar till Finansdepartementets Promemoria om moderniserade kapitaltäckningsregler, Fi dep dnr 1999/4768, 2000-01-10, dnr C 1999:199.
11. Schött–Göransson–Hinn 1995: 39; Göransson 1993: 62; H. G. F. Sundberg hävdade att Svenska kyrkan var ett från staten skilt trossamfund som innehade en privilegierad ställning och alltså inte skulle ha varit s.a.s. ett 'statens ecklesiastikverk' (Sundberg 1961). Se också Josefsson 1956: 91.
12. T.ex. den gåvoskatterättsliga diskussionen i Bratt – Fogelklou – Nordell – Silfverberg – Waller: 2:8.
13. Prop. 1997/98:49: 19; prop. 1997/98:116: 41 och 61f; prop. 1998/99:38: 210; prop. 1998/99:124: 86; SOU 1997:41: 175; SOU 1997:44: 198. Kyrkoberedningen förutsatte att de centrala organen inom Svenska kyrkan tidigare utgjort "delar av rättssubjektet staten" medan församlingarna varit kommuner (SOU 1994:42: 63).
14. Ärvdabalken 1734 7:4. För den svenska regeringens vacklande hållning till de utländska katolikerna, se Palmqvist 1954: 72ff och 295ff. För landsförvisningsprocessen mot målarmästare Johan Joel Oskar Nilsson, se Wand 1997: 138ff; Palmqvist 1958: 339; mot Anna Michelino 1849, Palmqvist 1958: 350ff; och en rad andra fall, Palmqvist 1958: 352ff.
15. Prop. 1997/98:116: 143. Samma önskemål från Svenska kyrkan låg bakom ändringen vad gäller kyrkotillhörigheten som trädde i kraft 1996-01-01

- (SOU 1997:41: 86). Oavsett vad den reformen uppnådde i detta avseende gäller numera att Svenska kyrkan i princip (*qua* registrerat trossamfund) har karaktär av förening (KO anses utgöra föreningsstadgar: SOU 1997:44: 195; SOU 1997:45: 59).
16. Prop. 1975/76:209: 117; prop. 1991/92:85: 22 och 27; 1975/76: KU:56: 30f; 1983/84: KU12; 1984/85: KU3; 1985/86: KU4; 1986/86: KU5; 1987/88: KU4; 1988/89: KU4; 1989/90: KU2; 1990/91: KU9; 1991/92:KU8; 1991/92:KU32; JO 1989/90: 355.
17. Hemström 2000: 21 och, ur den internationella litteraturen, Morton 1998: 158 ("informal collective"); Göbel 1993: 19 ("vor-rechtlich begründeter Sozialverband"); Schnizer 1995, 273 ("soziales Faktum"); Oechslin 1974, 52. ("Sozial-Einheit").
18. Beal & al. 2000, 154f; P. Valdrini & al. 1999: 175; Marzoa & al. 1996, 772ff; Schnizer, 273; Oechslin, 24.
19. Theutenberg 2002 och Arborelius 2002 förefaller mena att det genom LTS skett en förändring i detta avseende. Det är svårt att se att något i LTS skulle ge grund för denna uppfattning.
20. NJA 1997: 636. Till skillnad från omskärelse av pojkar anses kvinnlig omskärelse sakna stöd i religiösa föreställningar (prop. 1981/82:172: 5; prop. 1998/99:70: 5). Det är alltså den svenska staten som själv avgör vad som räknas för 'religiösa' föreställningar inom den svenska rättsordningen.
21. Prop. 2000/01:81: 16; se också 1995/96:KU8y: 6; prop. 1951:100: 58; prop. 1973:90: 240; prop. 1997/98: 116: 25; prop. 2001/02:59: 44; SOU 1997: 41: 137f och 142; SOU 1998:113: 305, 312 och 316; SOU 1999:9: 76; Rydin 1892: 45; Sundberg-Weitman 1981: 137.
22. Jfr. prop. 1997/98:49: 14; prop. 1998/99:124: 64ff; kulturminister Marita Ulvskog i riksdagen 2002-05-27 (snabbprotokollet 2001/02:113, anf. 3) och hennes skriftliga svar 2002-06-12 på fråga 2001/02:1310 om bidrag till trossamfund.
23. SOU 1997:41: 105; JO 1964: 236 (till vilket se Sundberg-Weitman 1981: 138; se också 136). Ur domstolspraxis, t.ex. NJA 1993: 679 (ingen hänsyn tas till religiöst betingade dietkrav vid beräkning av förbehållsbeloppet vad gäller utmätning av lön); NJA 1994, 108 (vigselförrättare inom trossamfundet svarar för tjänstefel enligt BrB 20:1); mål T 1096-98, dom 2001-03-09, och B 1201-97, dom 2002-12-20 (båda Svea Hovrätt) (det immaterialrättsliga skyddet för religiösa urkunder följer vanliga regler); Blekinge tingsrätt, mål B 207-01, dom 2002-06-19 (arbetsmiljöregleringen); Arbetsdomstolen i AD 2002: 9, AD 2002: 137, AD 2003: 9, AD 2003: 18, mål 122/02, dom 34/03 2003-04-16 (kollektivavtalsrätt); och Regeringsrätten i RÅ 2002: 65 (plan- och bygglagstiftningen).
24. Jfr. Hanqvist 2003c; Hanqvist 2003d; och Widman—Hanqvist 2003.
25. Jfr. prop. 1997/98:49: 13. Detta uttalande omfattar visserligen endast Svenska kyrkans förhållanden; men eftersom dessa förhållanden inbegriper hennes ställning som registrerat trossamfund torde uttalandet också täcka alla registrerade trossamfunds och trossamfunds förhållanden. Riksdagens principbeslut 1995 skall, enligt regeringen, ses som 'det sista ledet i en lång historisk process' (prop. 1997/98:116: 18); regeringen har alltså inte sett framför sig att den rättsliga regleringen av förhållandet mellan staten och trossamfundet skall bli föremål för förnyad lagstiftning inom överskådlig framtid.
26. Edqvist 2000: 25. Edqvist kommer här, trots vissa andra uttalanden (t.ex. 21), i verkligheten mycket nära den Pufendorfska tesen: registrerade trossamfund är föreningar, och om Svenska kyrkan (eller något annat trossamfund) "är" ett registrerat trossamfund är Svenska kyrkan (och varje annat trossamfund) en förening.
27. Jfr. Bensow 1915: 13; Sohm 1923: 60; Ekstrand 2002: 118. von Campenhausen säger *à propos* införandet av de franska *associations culturelles* 1905 att de protestantiska samfundet "standen insofern den Vätern des Trennungsgesetzes nicht fern, die in der Religion eine Privatsache und eine nur innerlich Angelegenheit erblickten. Die äußere Organisation der Kirche mußte in Anbetracht des innerlichen Charakters der Religion als unbedeutend erscheinen" (1961: 6).
28. Prop. 1997/98:116: 143. Samma önskemål från Svenska kyrkan låg bakom ändringen vad gäller kyrkotillhörigheten som trädde i kraft 1996-01-01 (SOU 1997:41: 86). Oavsett vad den reformen uppnådde i detta avseende gäller numera att Svenska kyrkan i princip (*qua* registrerat trossamfund) har karaktär av förening (KO anses utgöra föreningsstadgar: SOU 1997:44: 195; SOU 1997:45: 59).
29. Frågorna analyseras ur Svenska kyrkans perspektiv i Ekstrand 2002.
30. Jag har tidigare diskuterat här berörda frågor i Hanqvist 2002b.
31. Prop. 1973:158: 112; jfr. NJA 1989: 95; NJA 1989 C 83; RH 1993:116; statsrådet Britta Lejon, svar 1999-11-17 på fråga 1999/2000:191; justitie-

- minister Thomas Bodström, svar 2002-10-16 på fråga 2002/03:17; kulturminister Marita Ulvskog i riksdagen 2002/03:5, 1 § (snabbprotokollet).
32. 1995/96:KU12: 12; prop. 1995/96:80: 20f; prop. 1997/98:49: 19; prop. 1997/98:116: 41 och 61f; prop. 1998/99:38: 210; prop. 1998/99:124: 86; prop. 1998/99:38: 250f och 251f; prop. 1998/99:124: 75ff; SOU 1997:44: 189 och 190f; SOU 1997:41: 175; SOU 1997:45: 59; Edqvist 2000: 17 och 21.
33. RF 11:6; SOU 1997:41: 238; prop. 1997/98:49: 15. Svenska kyrkans andra kyrkolagsutskott kunde 1995 (alltså innan reformens slutliga drag blivit kända) påstå att denna reglering skulle betyda att trossamfund således vore "en annan rättsfigur än de personer som i övrigt nämns i bestämmelsen, nämligen bolag, förening, samfällighet, stiftelse och enskild individ" (prop. 1995/96:80: 76f). I den utformning bestämmelsen slutligen fick tas "trossamfund" alltså inte upp som ett subjekt till vilket myndighetsutövning kan delegeras; istället nämns den särskilda föreningstypen "registrerat trossamfund".
34. T.ex. 1:8 och bilagan sekretesslagen (1980:100); 3:15 och 5:19 lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt; 19 §, 2 stycket lagen (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret, m.m.; 4:7 förordningen (1995:238) om totalförsvarsplikt; 2:1 förordningen (1995:241) om disciplinansvar inom totalförsvaret, m.m.; 22, 26, 28 och 29 §§ förordningen (1995:649) om ledighet och fritid för totalförsvarspliktiga under tjänstgöring; 11 § förordningen (1995:808) om medinflytande för totalförsvarspliktiga; och 11:2 och 12 förordningen (1995:239) om förmåner till totalförsvarspliktiga; 10 § lagen (2001:99) om den officiella statistiken.
35. 2:7 lagen (2001:1227) om självdeklaration och kontrolluppgifter; 7:13 inkomstskattelagen (hänvisningen i 7:14 gör att 7:13 gäller även för registrerade trossamfund); 3:4 fastighetstaxeringslagen (1979:1152); 6 § lagen (1997:323) om statlig förmögenhetsskatt; 4:8 mervärdesskattelagen; Bratt-Fogelklou-Nordell-Silfverberg-Waller: 2:8 (gåvoskatt).
36. Jag har tidigare diskuterat här berörda frågor i Hanqvist 2002a.
- Andrieu-Guitrancourt, P. 1963, *Introduction sommaire a l'étude du droit en générale et du droit canonique contemporain en particulier*, Paris
- Arborelius, A., OCD, 2000, brev till Svenska kyrkan den 19 december 2000, i A. Blücker och Kj. Blücker (red.), *Med hjärtats öga. Studier och essayer tillägnade Lars Cavallin på sextioårsdagen 15 augusti 2000*, Vejbystrand 2000
- Arborelius, A., 2002, Glasklar tydlighet OCH fortsatt finslipning och bön, *Katolskt magasin* 1/2002
- Arsell, O. H. 1919, *Utkast till lag angående ideella föreningar*, Stockholm
- Aymans, W. och Mörsdorf, K. 1991, *Kanonisches Recht. Lehrbuch auf Grund des Codex Iuris Canonici*, I, bearb. uppl., Paderborn-München-Wien-Zürich
- Beal, J. P., Coriden, J. A och Green, Th. J. (red.), *New Commentary on the Code of Canon Law*, New York-Mahwah, NJ 2000
- Bensow, O. 1915, *Kyrka och stat i deras förhållande till hvarandra*, Stockholm
- Biederlack, J., SJ 1907, *Institutiones iuris ecclesiastici*, Rom (hänvisningar till detta verk sker till styckennummer)
- Bratt, J., Fogelklou, L., Nordell, C.-A., Silfverberg, Ch. och Waller, E., *Skatt på arv och och skatt på gåva*, Stockholm (lösblad)
- Broberg, G. (red.) 1991, *Gyllene äpplen. Svensk idéhistorisk läsebok*, Stockholm
- von Campenhausen, A. Freiherr 1961, *Staat und Kirche in Frankreich*, Göttingen 1961
- von Campenhausen, A. Freiherr 1983, *Staatskirchenrecht*, 2 uppl., München 1983
- Edqvist, G. 2000, *Från kyrkolag till kyrkoordning*, Stockholm
- Ekman, G., Berglöf, S., Gustafson, A. och Tivéus, U. 1996, *GRS Skattehandbok. 1990 års skattereform*, Stockholm (lösblad)
- Ekstrand, Th. 2002, *Folkkyrkans gränser*, Stockholm
- Ericson, L. 2001, *Stockholms historia under 750 år*, Lund
- Falk, L. 1908, *Om ideella föreningar*, Stockholm
- Fosnés, J 1984, *La ciencia canónica contemporánea*, Pamplona.
- Gaudemet, J. 1998, *Droit de l'Église et société civile*, Strasbourg
- Grichting, M. 2000, La liberté religieuse en Suisse-Arrière-plan juridique des conflits touchant les relations Église-État dans l'évêché de Coire: exemple du canton de Zurich, 59 *Conscience et liberté* 7

Litteratur

Andersson, M., Enéus, A. S. och Tivéus, U. 2001, *Inkomstskattelagen. En kommentar. Del I*, Stockholm

- Grosskopf, G. och Rabe, G. 1992, *Det svenska skattesystemet. Del 2. Företagsbeskattning*, 5 uppl., Malmö
- Göbel, G. 1993, *Das Verhältnis von Kirche und Staat nach dem Codex Iuris Canonici des Jahres 1983*, Berlin
- Göransson, G. 1989, Statens ansvar för den fasta kyrkliga egendomen i *Kammarkollegiet 1539–1989*, Stockholm
- Göransson, G. 1993, *Svensk kyrkorätt*, Stockholm
- Hafström, G. 1976, *De svenska rättskällornas historia*, 9 uppl., Lund
- Hanqvist, D. 2002a, De registrerade trossamfundnen och beskattningssystemet, *Skattenytt* 2002, 689
- Hanqvist, D. 2002b, Religionen som privatangelägenhet—stat—kyrka-reformen, *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2002, 381
- Hanqvist, D. 2003a, Religiösa föreningar, *Ny juridik* 2/2003
- Hanqvist, D. 2003b, Den sista enhörningen – på jakt efter den kyrkliga vigseln, *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2003, 215.
- Hanqvist, D. 2003c "Summarisk process avseende tvistiga fordringar" www.pointlex.se/pub/standard.asp?art_id=25868&iM=, 2003-02-20
- Hanqvist, D. 2003d "Gud, mammon och kronofogden" *Svensk tidskrift* 2/2003
- Hemström, C. 1985, Om vertikala organisationsstrukturer i *Festskrift till Henrik Hessler*, Stockholm
- Hemström, C. 2000, *Organisationernas rättsliga ställning*, 6 uppl., Stockholm
- de la Hera, A. 1967, *Introducción a la ciencia del Derecho Canonico*, Madrid
- Herlitz, N. 1985, *Nordisk offentlig rätt*, III/2, Stockholm
- Holmberg, E. och Stjernquist, N. 1980, *Grundlagarna*, Stockholm
- Holmberg, E. och Stjernquist, N. 1998 *Vår författning* 11 uppl., Stockholm
- Ingvarsson, T. 2003, *Juridiska personers borgensåtaganden*, Stockholm
- Jansson, S. 1997, *Analys 5. Kommentar till Remiss 1 Staten och trossamfundnen (SOU 1997:41, 43, 46 och 47)*, Uppsala
- Jansson, S. och Lindelöw, K.-G. 1992, *Analys. Kommentar och studiebok till Ekonomi och rätt i kyrkan (SOU 1992:9)*, Uppsala
- Johansson, G. och Rabe, G. 2001, *Det svenska skattesystemet*, 14 uppl., Stockholm
- Johansson, S. 2002, *Associationsrätten. En introduktion*, 2 uppl., Stockholm
- Josefsson, R. 1956, *Kyrka och stat*, Stockholm
- Karlgren, Hj. 1929, *Studier över privaträttens juridiska personer och samsälligheter utan rättspersonlighet*, Göteborg
- Katolska Kyrkans Katekes, 2 rev. uppl., Vejbystrand 2000 (*Catechismus Ecclesiae Catholicae, editio typica*, Vatikanen 1997) (hänvisningar ges till styckennummer)
- Kraus, D. 1993, *Schweizerisches Staatskirchenrecht*, Tübingen
- Köck, H. F. 1975, *Die völkerrechtliche Stellung des Heiligen Stuhls*, Berlin
- Lindblad, J. och Lundén, B. 2000, *Ideella föreningar. Skatt, ekonomi & juridik*, 4 uppl., Näsviken
- Lindquist, U. och Losman, S. 2002, *Församlingsjuridik*, Stockholm
- Listl, J. 1978, *Kirche und Staat in der neueren katholischen Kirchenrechtswissenschaft*, Berlin
- Listl, J., Müller, H. och Schmitz, H. (red.) 1983, *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Regensburg
- Listl, J. och Schmitz, H. (red.) 1999, *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, 2 uppl., Regensburg
- Marcusson, L. 1992, *Mot en ny kommunalrätt. Om den rättsliga regleringen av kommunal verksamhet*, Uppsala
- Marzoa, A., Miras, J. och Rodríguez-Ocaña, R., *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, Pamplona 1996
- Malmgren, R. 1952, *Sveriges författning*, II, 2 uppl., Lund
- Morton, P. 1998, *An Institutional Theory of Law. Keeping Law in its Place*, Oxford
- Murphy, J. K. 1995 *The Governance of Church Institutions and Protection of Catholic Identity with Particular Reference to Ontario, Canada*, Rom
- Oechslin, H. 1974, *Die Völkerrechtssubjektivität des Apostolischen Stuhls und der Katholischen Kirche*, Freiburg
- Palmqvist, A. 1954, *Die römisch-katholische Kirche in Schweden nach 1781. I. Das apostolische Vikariat 1783–1820*, Uppsala
- Palmqvist, A. 1958, *Die Römisch-katholische Kirche in Schweden nach 1781. II. Das apostolische Vikariat 1820-1873*, Uppsala
- von Pufendorf, S. 1687, *De habitu christianae religionis ad vitam civilem liber singularis*, Bremen
- von Pufendorf, S. 1692, Brev till Christian Thomasius av den 9 april 1692 i E. Gigas (red.), *Briefve Samuel Pufendorfs an Christian Thomasius (1687–1693)*, München 1897, 65–67 och D. Döring, *Samuel Pufendorf: Gesammelte Werke. Band I. Briefwechsel*, Berlin 1996, nr. 218

- Puza, R. 1993, *Katholisches Kirchenrecht*, 2 uppl., Heidelberg
- Rabe, H. 1958, *Naturrecht und Kirche bei Samuel von Pufendorf*, Tübingen
- Rweyemamu, R. 1986, *Communio-Koinonia. De juris ratione et Ecclesiae organica constitutione in doctrina Concilii Vaticani II*, Rom
- Rydin, H. L. 1892, Om föreningsrätt och församlingsfrihet med särskild hänsyn till svenska lagstiftningen, *Tidskrift för Retsvetenskap* 1892, 40 och 257
- Schnizer, H. 1995, *Rechtssubjekt, rechtswirksames Handeln und Organisationsstrukturen. Ausgewählte Aufsätze aus Kirchenrecht, Rechtsgeschichte und Staatskirchenrecht*, Freiburg
- Schött, R., Göransson, G. och Hinn, E. 1995, *Kyrkolagen. En korrfattad kommentar*, 2 uppl., Stockholm
- Sohm, R. 1923, *Kirchenrecht*, II, Berlin
- Strömberg, H. 1999, *Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform*, 3 uppl., Lund
- Strömberg, H. 2002, *Allmän förvaltningsrätt*, 21 uppl., Stockholm
- Sundberg-Weitman, B. 1981, *Saklighet och godtycke i rättskäpning och förvaltning*, Stockholm
- Sundberg, H. G. F. 1961, *Stat och kyrka enligt gällande svensk rätt*, Stockholm-Göteborg-Uppsala
- Mgr. Tauran, J.-L. 2001, Les relations Église-État en France : de la séparation imposée à l'apaisement négocié, 4 *Revue des sciences morales & politiques* 127
- Theutenberg, B. J. 2002, Noteväxling mellan Sverige och den Heliga stolen, *Katolska magasin* 1/2002
- Trotabas, J.-B. 1960, *La notion de laïcité dans le droit de l'Église catholique et de l'État républicain*, Paris
- Valdrini, P., Durand, J.-P., Échappé, O. och Vernay, J. 1999, *Droit canonique*, 2 uppl., Paris (hänvisningar till detta verk görs med angivande av marginalnummer)
- Walf, K. 1984, *Kirchenrecht*, Düsseldorf
- Wand, K. 1997, *Gustav II. Adolf und der Jesuitendolch*, Paderborn
- Werner, Y. M. 2000, Rätt, religion och katolsk motkultur i Andersson, L. M., Jarlsdotter, A., Persson, B. E. B. och Tombjer, Ch. (red.), *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, Lund
- Widman A., Hanqvist, D. 2003, Modifiera lagstiftningen omedelbart *Advokaten* 3/2003
- Vital, D. 1999, *A People Apart*, Oxford
- Wächter, L. 1989, *Gesetz im kanonischen Recht. Eine rechtssprachliche und systematisch-normative Untersuchung zu Grundproblemen der Erfassung des Gesetzes im katholischen Kirchenrecht*, St. Ottilien

Förkortningar

- D Hünemann, P. (red.), *H. Denzinger, Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, 39 uppl., Freiburg im Breisgau-Basel-Rom-Wien 2001
- Ds Departementsstencilserien
- GS Andra Vatikanconciliets pastoralkonstitution om kyrkan i världen av idag, *Gaudium et spes* 7.XII.1965: *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966) 1025-1115 (Katolsk dokumentation 7, Uppsala 1996)
- JO Justitieombudsmannens ämbetsberättelse
- KO Kyrkoordningen för Svenska kyrkan, antagen av Kyrkomötet den 12 juni 1999
- KU Konstitutionsutskottets betänkanden
- LG Andra Vatikanconciliets dogmatiska konstitution om kyrkan, *Lumen gentium* 21.XI.1964: *Acta Apostolicae Sedis* 57 (1965) 37 (Katolsk dokumentation 4, Uppsala 1988)
- LSK Lagen (1998:1591) om Svenska kyrkan
- LTS Lagen (1998:1593) om trossamfund
- NJA Nytt juridiskt arkiv, avd. 1 (Högsta domstolens avgöranden)
- NJW Neue juristische Wochenschrift (tyska rättsfall)
- Prop Kungl. Maj:ts/regeringens proposition
- RH Rättsfall från hovrätterna
- SOU Statens offentliga utredningar